

A compluti polyglottáról. ¹⁾

PRESCOTT V. H. UTÁN. ²⁾

Sürgős foglalkozásai közt is talált Ximenes bibornok alkalmat egy oly nagy mű létrehozására, mely egyedül is elégséges lett volna nevének a halhatatlanságot biztosítani. Ez az ő híres bibliája, a compluti polyglotta, mint rendesen neveztetik a hely nevérol, hol nyomtatott. Martyr ³⁾ leveleinek egyikében (opus Epist. 254.) írja: „Alcala de Henares, quae dicitur esse Complutum. Sit, vel ne, nil mihi curae“. Marineo Lukács ⁴⁾ a complutum nevet a vidék gazdag gyümölcsstermésével hozza kapcsolatba „complumento“ ⁵⁾ que tiene de cada cosa (Cosas memorables, fol.13). Alcalának régi neve Complutum volt, mely név Pliniusnál is előfordul

¹⁾ Midőn az érdekes cikkért szives köszönetet mondunk, egyszersmind helyén látjuk olvasóinkkal tudatni, hogy a nemes Gróf urnak ígérését birjuk arra nézve, hogy folyóiratunk közelebbi számában szerencsések leszünk egy újabb cikkét közölhetni a mandäusokról.

²⁾ History of the reign of Ferdinand and Isabella. In two volumes. London. 1858.

³⁾ Martyr Péter a D' Anghiera családnak volt egyik tagja, született Aronában, a Lago maggiore partján 1455-ben Rómába ment, hol több éven át tartózkodott, utóbb Spanyolországba költözött. Ez új hazájában legelőbb mint katona szolgált Ferdinánd királyt. Granada bevétele után a fiatal nemesség tanítását vette át s e téren is magának nagy érdemeket szerzett. Az udvar igen megkülönböztette s mint követet Aegyptomba küldte, hol a reája bizott ügyekben sikerrel járt el. Ekkor már az egyházi rendbe lépett. Később Sz. Jagoi apátnak neveztetett ki Jamaicában. Meghalt 1525-ben. Művei éles eszéről és sok ismeretről tanuskodnak; két főmunkaja az idézett „Opus Epistolarum“ s „De orbe novo decades“ (mely 8 decasból áll s Amerika felfedezésénél kezdődik). A fordító.

⁴⁾ Marineo Lukács (vagy mint később nevezte magát Lucius) Siciliában született, előbb Palermóban, utóbb Rómában tanult, ezután Palermóba ment vissza, hol tanári állást foglalt el. 1486-ban Spanyolországba ment, hol a salamancai foiskolában tanar lett, utóbb Madridba hivatott meg az udvarhoz a fiatal nemesség tanítása végett s ugyanott királyi történeasznek neveztetett ki. Végre Palermóban kanonok s apat lett. Meghalt 1533-ban. — A. f.

⁵⁾ „Complemento“ a. m. teljesség. — A. f.

(H. N. 3, 3, 4.). A polyglotta eszméje Origenesé, az ő hexaplája volt az első ily nemű vállalat, melyben a görög fordítások mellett a héber eredeti szöveg is bétölt két rovatot, ez a ἑβραϊκὸν ἔδαφος, — az egyik rovat alatt az eredeti szöveg héber, a másik alatt görög betűkkel iratott. Origenesnek azonban a héber nyelvben csak közepszerű jártassága volt¹⁾. Ximenes terve a Sz. I. különböző régi nyelvekben fennmaradt szövegeinek egymás mellé való rendezéséből állt. Ez nehéz munka volt, mely megkívánta a legrégebb s tehát legritkább kéziratok körülményes és kritikával megszerzett ismeretét²⁾. A bibornoknak e vállalatát állása és jelleme megkönynyítették. A vatican gazdag gyűjteménye megnyílt előtte, különösen X. Leo pápa alatt, ki a polyglotta tervében örömet talált. Egyszersmind más olaszországi könyvtárakból is nyert másolatokat, sőt egész Európa részt vett e jótékony és üdvös közlékenységben. Spanyolországban több régi ó-testamentumi kézirat került rejtékhelyéből napvilágra, melyek a számüzött zsidók birtokában voltak egykor³⁾. Azon költségjegyzék, melyet a többi közt Gomez⁴⁾ örzött meg, némi fogalmat ad azon összegekről, melyek a kéziratok megszerzésére fordítottak. E jegyzékből meglátszik, hogy 4000 darab arany fordítottatott hét oly kézirat megvásárlására, melyeket fel sem lehetett használni azon körülménynél fogva, hogy csak később tudták azokat megszerezni.

A munka vezetése kilencz tudósra bízott, kik igen jártasok

¹⁾ Origenes Celsus ellen irt könyvében a többi közt ezeket mondja: ἡ μὲν λέξις ἡ ἀλμὰ κεῖται, ὡς φασι, καὶ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ, ὅπως εἶχουσα κ. τ. λ. Az idézett helyen nem 'almâ, hanem na'arâ betulá áll, sőt az 'almâ szó Mózes 5-dik könyvében elő sem jön. Különben maga Origenes se tulajdonít magának nagy jártasságot a héber nyelvben (l. Homil. in Num. XIV.) — A f.

²⁾ A compluti polyglotta megjelenése óta napjainkig felette sok történt a legrégebb és későbbi héber ó szövegségi kéziratok kikutatása körül. Pinsker a tudósok figyelmét a babyloni szövegre fordította s dr. Strack a muszka kormány költségén a babyloni szöveg egy eddigelé nem ismert codexét (a profétákat) fogja minél előbb kiadni. — A f.

³⁾ A németországi héber Sz. I. szövegmásolatok ismertetése körül a legutóbbi évtizedekben szintén igen sok történt s e téren nagy elismerést érdemel dr. Zunz. Már a Wiener féle lajstromban (1847-ben) helyesen jegyeztetett meg, hogy „hassofer lo jizzak“ aláírás a másolat németországi eredetét mutat. — A f.

⁴⁾ Gomez de Castro a görög nyelvnek nagyíri tanára volt, több könyvet irt s 1580-ban, september 17-dikén az akkortájt dühöngő pestisnek áldozatul esett. — A f.

voltak a régi nyelvekben, mint azt éles kritikai tapintatok s a munka minden lapján észrevehető ismereteik bizonyítják. Az est óráiban öszszjejttek, hogy elenyésztessék azon kételyeiket, melyek a munka folyamában felmerültek. X i m e n e s, ki az általános irodalomban s az egyes tudományok fejlődésének történetében jártas volt, a bibliai kritikában sem volt tájékozatlan. Ő maga gyakran elnökölt az említett estélyeken, a vitatkozásokban is élénk részt vett s véleményének sulya nem egyszer döntött. M a r t y r leveleinek egyikében Ximenesről úgy emlékszik, mint „doctrina singulari oppletum“, egy későbbiben pedig írja „Si non literis, morum tamen sanctitate egregium“ (Opus Epist. epist. 108, 160.). Ximenesnek a nélkül, hogy az ő tudománya mélyen behatolt volna a részletekbe, volt mégis anynyi készütsége, hogy egy ilyen vállalatot sikerrel vezethessen. Egyszer egy ily gyűlés alkalmával így szólítá meg az egybegyült tudósokat: „barátim! ne halasztgassátok e dicső munkátok béfejezését, nehogy az előre nem látható végzet engem vagy közületek valamelyiket az élők sorából kiragadjon“.

Azon tudóssok névsora, kik e munkára meghivattak: L e b r i j a, a tudós Nuñez ¹⁾, Lopez de Zuñiga ²⁾ (ki a többi közt Erasmus ellen irt), de Castro, Demetrius cretensis (a hires görög), Juan de Vergera. a héber szöveg és cháld paraphrasis ³⁾ (targumok) tekintetéből Paulo Coronel, Alfonso Zamora ⁴⁾ kikeresztelkedett zsidók és felkértek a

¹⁾ Nuñez (de Valladolid) Ferdinánd Valladolidban született előkelő családból, iskoláit Bolognában végezte, hol a görög nyelvet is megtanulta. Spanyolországba visszatérvén, előbb Alcalában, utóbb Salamancában lett a görög nyelv tanárává. 1552-ben halt meg életének 81-dik évében. — A f.

²⁾ Lopez de Zuñiga a görög és latin nyelvet kitünően ismerte s a theológiának tanára volt Alcalában. Művei a következők: 1) Itinerarium dum Compluto Romam proficisceretur 2) Annotationes in Scholia Erasmi 3) Enchiridion religionis 4) Assertiones de ecclesia 5) Hispanicarum historiarum breviarium. Lopez de Zuñiga Nápolyban halt meg 1530-ban. „Annotationes“ című polemiái munkájában Erasmusnak Jerómos könyveihez irt scholiáit bírálta meg. — A f.

³⁾ A targumok chronológiai sorrendjét illetőleg Geiger Onkelosról irt értekezésében hebonyította, hogy róla nevezett targum úgy tekintendő, mint az előbbi és az eredeti szöveg kifejezéseihez kevésbé hiven ragaszkodó fordításoknak szigorú elvek szerint való feldolgozása. Ezen targum némely helye csak úgy lesz érthető, ha régiebb hosszadalmas fordítások roszszul sikerült megrövidítéseinek tartjuk. (Jüd. Zeitschr. IX. 85—104.) — A f.

⁴⁾ Zamora Alfons Zamora városában született zsidó szüléktől, 1506-ban kikeresztelkedett. Tizenöt évet fordított azon munkára, mely neki a comp. polyglotta szerkesztésében részül esett. — A f.

közreműködésre. Zamora a polyglotta utolsó kötetében egy héber és cháld szótárt állított össze ¹⁾).

A vállalat nehézségét nevelték a nyomtatásnál előforduló akadályok. A nyomtatás mestersége akkor még bölcséjében volt s a különböző keleti irások nyomtatásához szükséges betűk hiányoztak Spanyolországban, sőt hiányoztak egész Európában. Ximenes németországból hozatott ahoz értő egyéneket, kik neki a kívánt betűket megöntötték az alkalai öntőében.

A compluti polyglottát hat folio kötet tartalmazza. Első ára felette olcsó volt, 6½ aranyba került. Nem több, mint hatszáz példányban lévén kinyomatva, rövid idő múlva igen megritkult s egy példánya ekkor már 630 forintba került. A négy első kötet az ó testamentumot tartalmazza, az ötödik kötet pedig az újat. A hatodik kötetben a héber, cháld szótáron kívül még több igen tanuságos adattal s alapos ismeretek nyomaival találkozunk. E nagy munka 1517-ben végeztetett be s folyamában tizenöt év tünt le, bevégeztetését egy pár hónapra Ximenes halála követte. Gomez mondja, hogy Broccario János a nyomdász Arnaldus Vilmos nevű fiával gyakran emlékeztek azon perczről, melyben az utóbbi, még mint gyermek, ünnepi ruhába öltöztetve az utolsó nyomtatott ivet a nagy bibornoknak bemutatta. Ximenes az ivet kezébe vevén, szemét ég felé emelte s ajkai buzgó hálát rebegtek az ég urának azon kegyéért, mely életét az általa megkezdett nagy vállalat bevégezésének napjáig megtartotta. Az ima végével a jelenlőkhez fordult így szólva: ha végig nézek, nincs oly művem, mely szerencse kívánataitokat anynyira megérdemelné, mint ez utóbbi.

A polyglotta első részben, mely az ó szövetséget tartalmazza, a héber eredeti szöveg mellett a latin vulgata, Septuaginták fordítása, a cháld paraphrasis, ennek latin fordítása foglalnak helyet. Az új szövetség görög eredetie mellett ott van Jeromos vulgatója.

Ximenes a polyglotta elkészülése után Aristoteles ²⁾ műveit is hasonlóképen szándékozott kiadni. E nagy eszméjének ki-

¹⁾ A talmudi és targumi szótárok elsejét Zemachus ben Paltai pumbediti gaon írta. Kevéssel ezután R. Machir (meghalt 1040-ben) szintén talmudi szótárt írt. Ez a két szótár fájdalom! elveszett. Utánok a római születésű nagyhirű R. Natan következett. (meghalt 1105-ben.) — A f.

²⁾ Ghazzáli „ihjá ‘ulum eddín“ című nagyhirű munkájából megismerkedhettünk azon szellemmel, melylyel az arab irodalom terén az aristotelismusknak megkellett küzdenie. Averroes az aristotelismusknak ügyét diadalra juttatta s ezért eretnokséggel vádoltatott. Műveinek héber fordítói s ezek latin fordítói szintén eretnokséggel vádoltattak. — A f.

vitelében a halál meggátolta ¹⁾ (G ó m e z „de rebus gestis“ fol. 39.)

Nincs tervükben e nagy munka érdemei felett kiterjeszkedni. Ennek jó hírve a tudósok előtt ismerve van. A comp. polyglotta szerkesztésénél használt kéziratok régiségéről s a javítások értékéről sok vita folyt. Wetstein és Gocze német tudósok voltak az elsők kik az ide tartozó kérdéseket megvitatták, az első mint támadó, a másik mint védő lépett fel. Az ovakodó és meg gondolt Michaelis, kiről hajlamainál fogva azt lehetne hinni, hogy Gocze pártján állott, a kéziratok felőli kérdést Wetsteinnal egyértelműleg oldotta meg. A használt kéziratok sajnálatos elpusztítása a kérdés teljes eldöntését lehetetlenné teszi. Moldenhauer német tanár Alcalát 1784-ben meglátogatván, a polyglotta szerkesztésénél használt kéziratok meg szemlélése végett, ott nem csekély fájdalomra megértette, hogy ezek membranae inutilesnek tartatván, valami akkortájt élő tudatlan könyvtárnoktól egy rákétacsinalónak adattak el, ki azokat elhamvasztotta. Moldenhauer nem kételkedik e történet valóságán. A könyvtárnok nevét azonban nem említi, a ki megérdemelné, hogy Omar nevével együtt említették ²⁾.

A mi minden kétségen felül áll, az következő: a bibornok bibliája az első kielégítő arányokban készült polyglotta, mely a későbbi és teljesebbek létrehozatalát ³⁾ még hibái által is megkönnyítette s előmozdította. Tiraboschi egy Genuában 1516-ban kiadott zoltárkönyvet tart a nyugoteurópai polyglották első kísérletének ⁴⁾, mely négy nyelven irt szöveget tartalmaz. Lampilla s azonban spanyol irodalom történetében Tiraboschi ez állítása ellen azon nyomós észrevételt teszi, hogy a com. polyglotta három első kötete már 1516 előtt nyomtatott ki.

Fordította

Gr. Kuun Géza.

¹⁾ Ha igaznak bizonyulna, mit egy néhány régibb tudós állított, hogy Averroes műveinek több kézirata Ximenes bibornok parancsára tűz által semmisítettett volna meg, e körülmény Aristoteles művei kiadásának tervezőjére igen kedvezőtlen világot vetne. — A f.

²⁾ Az alexandriai könyvtár Omarnak tulajdonított elpusztítását az újabb critica kétségbe vonta.

³⁾ A budapesti egyetem könyvtárában három polyglotta van 1) az ántverpeni (1569—1572) 2) a párizsi (1628—1643) 3) a londoni (ed. Waltonus 1657-ben.) Ez utóbbi polyglottát a gróf Teleki könyvtár is birja Marosvásárhelyt (L. Pray indexét s a gróf Teleki könyvtár catalogusát.) — A f.

⁴⁾ A velencei „marciana“ is birja ezen zoltárkönyv egyik kézirati példányát. — A f.